

V. VINOGRÁDOV

A SZOVJET IRODALOMTUDOMÁNY NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Sztálin elvtársnak a „Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései“ c. munkája új korszakot nyitott meg a szovjet nyelvtudomány fejlődésében. A szovjet nyelvészetet kiszabadította azoknak a hibás, nem marxista eszméknek és formuláknak rabságából, amelyeket Marr akadémikus az „Új nyelv-eimélet“ reklámszerűen csalogató címkéjével látott el, és kivezette a teremtő marxizmus széles útjára.

Sztálin nyelvtudományi munkáiban áttekinthető, tömör, pontos, világos és közérthető formában kifejtette a marxista nyelvtudomány következetes, harmónikus, mélyreható, a legfontosabb kérdéseket felölelő általános elméletét.

Sztálin elvtárs, amikor meghatározza a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek sajátosságát, a nyelv viszonyát a természethez, az alaphoz és a felépítményhez, általános népi jellegét és fejlődéstörvényeit, — amikor jellemzi szerkezetét, alkotó elemeit, társadalmi funkcióit, a gondolkodással való kapcsolatát, szerepét az emberiség fejlődéstörténetében, — a marxista filozófia és társadalomtörténet számos igen bonyolult kérdését megvilágítja, és az egész szovjet tudomány számára tág teret nyit a szovjet társadalom előtt álló új, nagyszerű feladatok megoldásához.

Sztálin elvtárs e klasszikus munkáinak jelentősége hazánk tudományos élete szempontjából felmérhetetlen. Ezek a munkák a teremtő marxizmus ragyogó példaképei, s kijelölik a marxizmus-leninizmus filozófiáján alapuló, a kommunizmus építésének nagy művében közreműködő szovjet tudomány fejlődésének általános fővonalát.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a teremtő marxizmus ragyogó fényével világítják meg a nyelvtudománnyal határos társadalmi tudományoknak különböző területeit. Gyökeres fordulatot jelentenek, új sztálini korszak kezdetét jelzik a szovjet nyelvtudomány fejlődésében, s egyben új feladatokat tűznek az irodalomtudomány elé is.

A szovjet szépirodalom, amely magába szívta a mult orosz irodalmának és világirodalmának legnagyobb eredményeit és a bolsevik eszmeiség és pártosság elveinek alapján fejlődik, óriási szerepet játszik a nép kommunista nevelésében, a szovjet embereknek, a kommunista társadalom építőinek eszmei felfegyverzésében.

Amikor az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, mint felépítményről beszélünk, Sztálin útmutatásait követve, különös figyelmet kell fordítanunk az irodalomnak, mint társadalmi jelenségnek különleges sajátosságaira, az irodalom tartalmának bonyolultságára, sokszerűségére és belső ellentmondásaira, az irodalom és más társadalmi jelenségek kölcsönös viszonyának sokoldalúságára.

I. P. Pavlov akadémikus azt mondta, hogy a tudomány számára a tények a levegőt, és az elmélet a szárnyakat jelentik.

¹ Magyarul lásd: *Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez.* Szikra 1950.

Az irodalom levegője az egész nép által használt nyelv, amely elválaszthatatlanul összefügg a nép életével és történetével. Az írónak világnézete ad szárnyat, és röptének magassága a művészi tökélytől, az „életigazság“ tükrözésének művészi formájától függ.

Az a körülmény, hogy a szépirodalmat a felépítményhez sorolták, de nem vették figyelembe az irodalom sajátosságát, továbbá az irodalom sajátosságát az egész nép által használt nemzeti nyelv és a nyelv kifejező eszközeinek fejlődésével, az irodalomnak a felépítmény más formáival való teljes összekeveréséhez és ezen túlmenően a művésziesség problémájának és fogalmának felszámolásához is vezetett.

A szépirodalmat ebben az esetben azonosították az ideológiai felépítmény különböző formáival, a társadalom filozófiai, társadalmi, politikai, jogi és egyéb nézeteivel.

Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk Engelsnek 1893. július 19-én Mehringhez írt levele egy helyéről: „... a formát eleinte mindig elhanyagolták a tartalommal szemben.“² S éppen ezzel elmosódik magának a szépirodalomnak sajátossága a többi társadalmi jelenséggel szemben.

Sztálin elvtárs viszont arra tanít bennünket, hogy hatoljunk be mélyen azoknak a társadalmi jelenségeknek specifikus sajátosságaiba, amelyek megkülönböztetik őket egymástól és amelyek a tudomány szempontjából a legfontosabbak.

Az irodalom mint a társadalmi tudat formája, vagyis mint felépítmény sajátosságának felismerése arra kötelezi a szovjet irodalomtörténészeket, hogy elmélyülten tanulmányozzák az orosz vagy más nemzeti irodalom belső, különleges fejlődéstörvényeit, kapcsolatban az irodalomtörténet általános társadalomtörténeti feltételeinek kutatásával.

Sztálin elvtárs meghatározza a nyelv, mint társadalmi jelenség sajátosságát, hangsúlyozza annak szükségességét, hogy a nyelvet és fejlődésének alaptörvényeit a társadalomtörténettel, a nép történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk és a nyelvtudomány főfeladataként a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozását jelöli meg.

Ezzel kapcsolatban Sztálin elvtárs elmélyíti, szabatosabban meghatározza és alkotóan kifejti a marxizmus klasszikusainak útmutatásait arra vonatkozólag, hogy a különböző társadalmi jelenségek vizsgálatában számolni kell a társadalmi jelenségek saját mozgásának sajátosságával, a jellegükből és sajátosságukból folyó önálló törvényekkel.

A szépirodalom és fejlődéstörvényei vizsgálatában figyelembe kell venni az örökül kapott irodalmi hagyományok, a nemzedékek során felhalmozódott művészi tapasztalat történelmi szerepét is.

Ilymódon Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái a szovjet irodalomtörténészek előtt újult erővel vetik fel az irodalom sajátosságának kérdését, az irodalom helyének kérdését más jelenségek sorában.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása megköveteli, hogy figyelmesen kutassuk, miképpen változik magának a szépirodalom kategóriájának köre és tartalma, a társadalmi fejlődés különböző fokain.

Az irodalom történeti alapon való tanulmányozása arra kötelezi az irodalomtörténészeket, hogy pontosan meghatározzák a szépirodalom helyét a nép és a nemzet kultúrájának rendszerében, hogy világosan meghatározzák, milyen különbségek vannak az irodalom népiségének fokában és tartalmában fejlődésének különböző szakaszaiban, a társadalom történetének különböző időszakában.

E kérdések eldöntése szempontjából rendkívüli jelentősége van az irodalmi nyelv történetét tárgyaló munkáknak is, amelyek meghatározzák a

² Marx—Engels: Válogatott művek. Szikra 1949. II. 498. l.

köznyelv és az irodalmi nyelv kölcsönhatásának formáit a különböző korszakokban.

Gorkij azt mondta, hogy az irodalom őseleme a nyelv. A nyelv alapvető eszköz és a tényekkel, az élet jelenségeivel együtt — az irodalom anyaga. A tények és az élet jelenségei az irodalomba általánosított, eszmeileg megvilágított formában vonulnak be, vagy legalább is kell, hogy bevonuljanak.

Igy tehát a nyelvnek, mint a szépirodalom eszközeinek és anyagának jelentősége az irodalomtudománynak és a nyelvtudománynak egyik központi problémája.

„A nyelvnek erőként ható igazi szépsége, — írta Gorkij „A szocialista realizmusról” szóló cikkében, — azoknak a szavaknak pontossága, világossága, zengzetessége révén születik meg, amelyek a könyv képeit, jellemeit, eszméit formába öntik.“

A szépirodalom széles területen és minden oldalról visszatükrözi a nép nyelvét és hatással van fejlődésére. Amikor Lenin a hatalmas orosz nyelvről beszél, azt Turgenyev, Lev Tolsztoj, Dobroljubov, Csernisevskij nyelvének uezvi. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a mai orosz nyelv alapja ugyanaz, mint Puskin nyelvée volt. És arra is tanít, hogy az irodalom nagy változásokat idéz elő a nyelv fejlődésében. A szépirodalom nem csupán a nemzeti nyelv kincsesháza, de olyan alkotó műhely is, amelyben a népi beszéd művészi felhasználásának új eszközei kerülnek napfényre.

Sztálin elvtárs munkái, amelyek kitűnően megvilágítják a nyelvnek, mint a nemzeti kultúra formájának óriási jelentőségét, a szovjet nyilvánosság figyelmét ráirányították arra a kérdésre, hogy mi a szerepe az íróknak, a költőnek és a publicistának a nemzeti nyelv fejlődésében.

A nemzeti nyelv a nemzeti kultúra formája. A nép irodalma a nemzeti kultúra egyik legmagasabb fokú megnyilatkozása és kifejezése. A szépirodalom a nép nyelvét, a nemzeti nyelvet, annak minden nyelvtani sajátosságát, szókészletének egész gazdagságát és változatosságát felhasználja, mint a művészi alkotás eszközt és formáját. Másszóval, a nép közös nyelvének minden eleme, minden tulajdonsága és sajátossága, így nyelvtani szerkezete, szókészlete, jelentésrendszere, szemantikája, itt a társadalmi valóság művészi, általánosított reprodukálásának és megvilágításának eszközéül szolgál.

A szépirodalom a nép közös nyelve alapján, annak képes-esztétikai transzformációja útján épül fel.

A nép közös nyelvét és annak elágazásait jellemző jelenségeknek széleskörűsége, változatossága és esztétikai célirányossága élesen megkülönböztetik a szépirodalmat másjellegű ideológiai felépítményektől, amelyek a nyelv révén jutnak kifejezésre. Őrződnek meg és szilárdulnak meg. A nyelv funkciói a szépirodalomban kiszélesednek és bonyolultabbá válnak. A nép közös nyelvének alapján, kifejező lehetőségeinek segítségével alakulnak ki a művészi ábrázolás formái, az alakok és jellemelek szavakból való felépítésének elvei, a szereplő személyek beszédének tipizálását és individualizálását célzó eljárások, a dialógus felépítésének bonyolult módszerei, a gazdag művészi frazeológia, az ábrázoló eszközök egész fegyvertára. Az irodalmi képalkotás eszközeinek fejlődésében mutakozó törvényszerűségek az irodalom nemzeti sajátosságát juttatják kifejezésre. Minél közelebb vannak ezek a törvényszerűségek a nép irodalmi alkotásához, a nép nemzeti tulajdonságaihoz, annál erősebbek és hatásuk annál tartósabb.

Az irodalomtörténészek nem tagadják, hogy fontos az irodalmi alkotás ezen oldalainak tanulmányozása. Az irodalomelméletben azonban szívesen használják az antik és középkori retorika és poétika elavult, a XVIII. század klasszicizmusa által némileg korszerűsített fegyvereit. Az irodalomtörténészek előtt új, fontos feladatok állnak. És itt Sztálin elvtárs művei a kutatás új útját nyitották meg előttük.

Ennek kapcsán a szovjet történészeknek teljesen világosan meg kell határozniuk az író stílusának, az irodalmi irányzat stílusának marxista fogalmát.

Amikor Sztálin elvtárs „A leninizmus alapjai“ c. művében a munka stílusáról beszél, munkastílusnak nevezi „azt a jellegzetes és sajátos valamit a leninizmus gyakorlatában, ami a leninista funkcionárius különleges típusát hozza létre.“³

A szovjet irodalomtörténészeknek meg kell figyelniük és tanulmányozniuk kell azt, ami különös és sajátos az irodalmi alkotás módszerében, ami különös és sajátos a nép közös nyelve kiválasztásának és művészi alkalmazásának elméletében és alapelveiben, azt, ami a szó egyes művészeit jellemzi.

Marx elemzi a porosz cenzúra utasítását és azt, hogy ezek milyen erőszakot követnek el az egyéni stílus, a világfelfogás és a nézetek szabad kifejezése ellen, s ezt mondja: „A törvény megengedi nekem, hogy írjak, de nem *saját stílusomban* kell írnom, hanem valamilyen másban. Jogom van megmutatni szellemi arculatomat, de *előírt ráncokat* kell ráraknom!“ Az író stílusa tehát szellemi arcának, azaz világnézetének, alkotó egyéniségének, valósághoz való viszonyának megnyilvánulása.

Ugyanebben a „Megjegyzések a legújabb porosz cenzúra-utasításhoz“ c. munkájában éles gúnnal ábrázolja az író stílusának a kapitalista állam nyomása által előidézett korlátozottságát.

„Ön gyönyörködik a természet lelkesítő változatosságában és kimeríthetetlen gazdagságában. De ha nem követeli, hogy a rózsának ibolya-illata legyen, hát miért követeli, hogy az, ami a leggazdagabb, hogy a szellem csak *egy* formában létezzék? Humorista vagyok, de a törvény azt parancsolja, hogy komolyan írjak. Heveskedő vagyok, de a törvény előírja, hogy stílusom szerény legyen. *Szürkét szürkére* — íme, a szabadság egyedül engedélyezett színe. Minden harmatesep, amelyet a nap megvilágít, a színek kimeríthetetlen játéklában ragyog, de a szellem napja, akárhány egyéniségben tükröződnek is, fénysugarai akármilyen tárgyakon törjenek is meg, csak egy szint, csak a *hivatalos szint* világíthatja meg.“

A szocialista társadalom művészetében a stilisztika lehetőségei határtalanok.

A stílus minősége meghatározza az irodalmi mű művészi értékét.

A „Mi a tulajdon?“ c. műről Marx így nyilatkozott:

„Proudhonnak ebben a művében... még stílusának izmossága uralkodik. E munka főérdemének stílusát tartom.“⁴

Ugyanebben a levélben Marx azt írja Proudhon „A nyomorúság filozófiája“ c. művének stílusáról, hogy gyakran dagályos s fellengzős elméleti zagyválás és piaci kikiáltóhoz hasonló, önmagát feldicséző hetvenkedés jellemzi.

„Az igazi melegség helyett, mely első munkáját átfütötte, itt bizonyos helyeken rendszeresen beleszavalja magát lángoló heveskedésbe.“⁵ Ez a stílus elárulja, leleplezi a mű filozófiai nyomorát.

A stilisztikai elemzés a nyelvet a szépirodalomban nem választhatja el az író alapeszméjétől, a mű képanyagától, a szereplő személyek jellemeitől és az elbeszélő alkotó személyiségétől. A művészi szó értékét és jelentőségét az határozza meg, hogy mikor, hol, milyen helyen és főképpen mi célból nyert elhelyezést.

Puskin tollából származik az az aforizma, amely élesen megvilágítja a szavak kiválasztása és kapcsolása módjainak óriási jelentőségét az egységes műalkotás rendszerében: „... az értelem kimeríthetetlen a fogalmak *kigondo-*

³ Sztálin: A leninizmus kérdései, Bpest, Szikra 1948. 86. l.

⁴ Marx—Engels: Válogatott művek, I. 366. l.

⁵ Ugyanott.

lásában éppúgy, mint ahogy a nyelv kimeríthetetlen a szavak összekapcsolásában. Minden szó megvan a szótárban; de a percenként megjelenő könyvek nem a szótárak elisméltései.“

Eszme, kép, felépítés, szó, a szépirodalomban szoros kölcsönhatásban állanak. A szó ilyen egyéni stilisztikai felhasználására hoz fel példát Vera Szmirnova kritikus az írás mesterségbeli kérdéseit tárgyaló tanulmányában.

„Az «atmoszféra» például — tudományos terminus, olyan szó, amely nem vált ki semminemű emóciót, legkevésbé nevetést. Mégis, amikor Zmejukina, a bába, Csehov „Mennyegző“-jében azt mondja: „Adjatok nekem atmoszférát!“ — ez nevetséges. Ez a szó Zmejukina alakját élesen megvilágítja. Ezzel az egy kis szóval teljesen elárulja magát — elárulja egész lelki szegénységét, kispolgári hivalkodását, szánalmas erőlködését, hogy „nagyviláginak“ és „műveltnek“ lássék.“

A szépirodalom stílusa kifejezi az író társadalmi arcukat és alkotó személyiségét. Az orosz szépirodalom nagy műveinek stílusa, képalakításuk, kifejezésbeli fogásaik a népi orosz nyelv kimeríthetetlen erejét testesítik meg és sűrítik össze annak eszményi határai között, költői lehetőségei területén. Ezért a nagy népi írók művészi alkotó munkája éppúgy, mint stílusa, nem redukálható és nem is szabad redukálni a szűk, osztálymeghatározta világnézet visszatükrözésére és irodalmi kifejezésére.

Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseit tárgyaló művei új, széles, teremtő távlatokat nyitnak meg a szovjet filológia fejlődése előtt, az egész népre nézve jelentőséggel bíró kérdések megoldására serkentik s felhívják arra, hogy elméletét közelebb hozza a kommunista társadalom építésének gyakorlatához.